EVOLUȚIA SERICICULTURII ARTIZANALE ÎN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN ÎN SEC. XVIII-XIX

THE EVOLUTION OF ARTISAN SERICULTURE IN THE PROTO-NISTREAN AREA IN THE CENTURY. XVIII-XIX

CZU: 638.2(478)″17/18″ **https://doi.org/10.59295/spd2024j.88**

Asea TIMUȘ,
ORCID: 0009-0008-0031-6546
e-mail: asea_timus@yahoo.com
Republica Moldova

Rezumat. *În lucrare se abordează aspectele istorice ale introducerii forțate și dezvoltării lente a sericiculturii artizanele în spațiul pruto-nistrean în sec. XVIII-XIX. Etniile principale din Basarabia care au preluat creșterea viermelui-de-mătasă pe baza furajului de dud au fost bulgarii și găgăuzii, însă evolutiv această îndeletnicire a înregistrat succese și insuccese din diverse motive, în special pentru calitatea scăzută a coconilor din cauza regresării rasei crescute în condiții rurale, lipsa pieții de desfacere, interesul redus pentru dezvoltarea sericiculturii, cunoștințe insuficiente și altele inconveniențe din partea crescătorilor casnici. În schimb, după această introducere forțată a sericiculturii pe teritoriul Basarabiei de Sud, în tot arealul geografic s-au răspândit mai multe soiuri de dud din genul Morus, iar unele exemplare de dud au devenit monumente ale Naturii în orașul Chișinău și sunt luate sub protecția statului.*

Cuvinte-cheie: *Morus spp., Bombyx mori, sericicultura, spațiul pruto-nistrea, Basarabia, sec. XVIII-XIX.*

Summary. *The paper addresses the historical aspects of the forced introduction and slow development of artisan sericulture in the Pruto-Dniester area in the century. XVIII-XIX. The main ethnic groups in Bessarabia who took over the cultivation of silkworms on the basis of mulberry leaves were the Bulgarians and the Gagauzians, but evolutionarily this occupation recorded successes and failures for various reasons, especially for the low quality of the cocoons due to the regression of the breed bred in rural conditions, lack of market, low interest in the development of sericulture, insufficient knowledge and other inconveniences on the part of home breeders. Instead, after this forced introduction of sericulture on the territory of southern Bessarabia, several varieties of mulberry from the Morus genus spread throughout the geographical area, and some specimens of mulberry became monuments of Nature in the city of Chisinau and are under protection the state.*

Keywords: *Morus spp., Bombyx mori, sericulture, Pruto-Dniester area, Bessarabia, c. XVI-II-XIX.*

INTRODUCERE

Despre trei cuvinte cu care am copilărit – agut, vierme și mătasă, multă vreme nimic nu am știut și doar la tehnicum am ascultat unele explicații însă în limba rusă și toate se amestau în cunoașterea mea. Apoi la facultate [5, p. 168-185] am învățat că există un

fluture care își face o gogoașă (cocon – științific) în stadiul de larvă sau omidă (științific) sau vierme (popular). Fluturile nu mănâncă nimic decât când se află în stadiul de vierme și atunci doar frunze de agut, iar când se îngroașă își țese o gogoașă /cocon pentru ca în interior să se transforme în pupă. Procesul complicat, științific, se numește metamorfoză, fiindcă din ou apare un vierme, după care se transformă în pupă și numai la urmă zboară flururile. Unii studenți, însă, nu știau ce înseamnă *agut*, fiindcă în satele lor pomul se numea *șorcov*, dar după trecerea la învățătură în limba română și de pe cărțile românești am aflat că agutul botanic se numește *dud*. Astfel, după agut au apărut noi termeni – șorcov și dud, care necesita decodificare pentru o mai bună înțelegere și memorizare în explicațiile didactice.

Interesul a crescut și mai mult pentru această specie botanică, fiindcă fluturile care face mătasă când este vierme a dispărut dintre Prut și Nistru, iar arborele, totodată și pom fructifer – agutul / șorcovul / dudul a rămas pe acest teritoriu ca o veșnică amintire despre acea îndeletnicire dispărută cu denumirea științifică sericicultură. În Chișinău (sectoarele Centru, Rîșcani și Botanica), vegetează câțiva pomi de dud care au devenit monumente ale Naturii și luate sub protecție. Mă refer la cele trei exemplare de *Morus alba* L. și *M.nigra* L., din Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt” din Chișinău care îmi serveau de material biologic din teren deschis pentru studiul entomofaunei endemice și invazive ale plantelor decorative din zonele urbane.

În cadrul studiilor școlilor agricole din Basarabia din Imperiul Rus am descoperit că în Sectorul Botanica din Chișinău vegetează doi duzi dintr-o singură rădăcină comună (planta-mamă a fost tăiată), astfel din rădăcină veche au încolțit alți lăstari, doi dintre care au devenit arbori cu un diametru impunător și merită a fi luați sub protecție [6, p. 3].

Pe baza a două articole despre sericicultura din Basarabia întocmite de Lazo [10, p. 277-282] și Novacov [11, p. 29-34] și alte două cu informații tangențiale despre sericicultură publicate de Denkin [8, p. 192-199] și anonim, convențional „Katalog” [9, p. 57-68], inclusiv DEX-ul românesc, am întocmit o nouă succintă istorie a evoluției sericiculturii din sec. XVIII-XIX în spațiul pruto-nistrean.

Continuând cercetările personalităților entomologice din Republica Moldova am aflat și despre soții Plugaru, Ion și Raisa, care s-au ocupat cu cercetarea științifică a soiurilor de viermi-de-mătasă (soțul) și a speciilor de dud (soția), pentru selectarea și înmulțirea celor mai productive soiuri și specii întru dezvoltarea sericiculturii din republică și URSS [4, p. 553-560]. Însă în toate introducerile lor de carte și articol științific nu este reflectată istoria sericiculturii din Basarabia, referindu-se doar la perioada sovietică.

Un capitol interesant a fost analizat în cadrul studiilor și cercetărilor enciclopedice a Expoziției Agricole din 1889, în care sericicultura a fost reflectată în totalitate în Catalogul întocmit pentru acea expoziție [7, p. 581-582]. Toate împreună au provocat un nou interes pentru sericicultura din trecut, fiindcă arborii decorativi și pomii de dud au rămas să vegeteze pe teritoriul Republicii Moldova.

MATERIALE ȘI METODE

Metodologia de investigație s-a realizat prin analiza articolelor științifice din sec. XVIII-XIX și publicate în Basarabia în perioada Imperiului Rus cu referință la diverse aspecte din domeniul agriculturii și zootehniei, printre care și subiectele din sericicultură.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

1. Originea cuvintelor de agut, șorcov și dud. Planta furajeră a viermilor-de-mătasă este dudul, care evolutiv și în funcție de zonă a obținut mai multe denumiri, în prezent considerate sinonime. Astfel, consider interesată etimologia cuvintelor agut, șorcov și dud, pe care le-am coroborat cu DEX-ul românesc [2] și am aflat că: agut / agud provine din „iagoda" sârbească și croată; șorcov cu etimologie necunoscută, dar mult amintește de „șelkovița" rusească; dud ar proveni din turcesul dut.

Din termenii respectivi se observă că denumirea populară a fructelor de dud (*Morus nigra*, fam. Moraceae) ca agute nu provine din „iagoda" sârbească și croată, dar din rusă și în traducere semnifică fructul de arbust fructifer, botanic bacă și popular bobiță. Însă prin limba sârbă și croată a trecut cuvântul turcesc dut, fiindcă în aceste limbi apare exact – dud, și nu dut. Cu această ocazie am aflat că pomul de dud și arbustul de mur (*Rubus caesius*, fam. Rosaceae) sunt două plante din familii botanice total diferite, dar au în comun asemănarea morfologică a fructelor. Astfel, s-a „încrucișat" denumirea științifică a dudului (*Morus*) cu cea populară a murului din franceză – mûre.

Cu referință la termenul sericicultură, *in senso-stricto* se consideră că provine din greacă – *serikos* plus *cultura*, care în ştiinţa teoretică şi utilizarea practică înseamnă creşterea în condiţii de seră a fluturelui (*Bombyx mori*) pentru obţinerea firului de mătase (pentru a se deosebi de cel sintetic în prezent se numește mătasă naturală). Însă prin traducerea din latină a mătasei naturale obținem – *naturalis sericum*, astfel este greu de stabilit cu exacticitate originea termenului *serikos / sericum*, ceea ce nu mai are importanță. Însă sericicultura nu poate exista fără arborele sau pomul de dud, evoluția căruia pe teritoriul nostru poate fi cercetată doar pe baza istoriei viermelui-de-mătase introdus și în sudul Basarabiei în perioada Imperiului Rus.

Tabelul 1. Pomul de dud și fructele de dud în diverse limbi din Europa

grupa limbilor latine		**grupa limbilor slave**	
latină	morus / morus fructus	bulgară	черница / плодове от черница
italiană	gelso / frutto del gelso	cehă	moruše / ovoce moruše
spaniolă	mora / fruta de morera	slovacă	moruše / ovocie moruše
portugheză	amoreira / fruta amoreira	sârbă	дуд / плод дуда
franceză	mûre / fruit du mûrier	croată	dud / plod duda
alte limbi		slovenă	murva / sadje murve
engleză	mulberry / mulberry fruit	poloneză	morwa / owoc morwy

germană	maulbeere / maulbeer-frucht	ucraineană	шовковиця / плоди шовковиці
turcă	dut / dut meyvesi	rusă	шелковица / плоды шелковицы
greacă	μούρο (mouro) / φρούτο μουριάς (froúto mouriás)		

2. Sericicultura artizanală din sudul Basarabiei. O revizuire relevantă a sericiculturii în Basarabia a fost întocmită de Savelii Z. Novikov (n.1935-d.2013, satul Chiriutnea / Corten, raionul Ceadîr-Lunga), de origine bulgară [1, p. 7-10 și 11, p. 152-154]. În articolul său Novacov [11, p. 29-34] argumentează evoluția sericiculturii locale astfel: „În partea de sud a Basarabiei, formată din Akkerman, Izmail și partea de sud a județului Bender, sericicultura a luat avânt doar datorită coloniștilor transdanubieni, a căror pasiune pentru această activitate – țesăturile și produsele din mătase, era o trăsătură națională și cotidiană a bulgarilor și găgăuzilor, care au confirmat încă odată că estul a avut o influență puternică asupra lor, a îmbrăcămintei și a interiorului casei lor”. Cine se ocupa de această îndeletnicire Novacov scrie: „Înainte de a fugi din Imperiul Otoman și de a se muta în Basarabia de Sud, femeile erau angajate în mod tradițional în această afacere și comerț agricol. Coloniștii transdanubieni au început să dezvolte industria în noul lor loc de reședință permanentă”.

De la Novacov rezultă că bulgăroaicele și găgăuzcele au introdus sericicultura în Basarabia, doar că autorul nu scrie dacă femeile creșteau viermii-de-mătasă în condițiile caselor lor sau ele doar foloseau ghemele de mătasă cumpărate din târguri. Pentru creștere ar fi trebuit să indice și livezile de dud înființate de ele sau soții lor, dar nu scrie nici un cuvânt despre plantă. La fel nu menționează nimic despre ocupația femeilor din poporul anterior turcic, cunoscut cu denumirea tătarii din Bugeac sau Nogaii bugeaceni, aflați numeros de-a lungul secolelor XVI-XVIII în stepa Bugeacului din sud-estul Basarabiei (1484-1728-1812), a căror vestimentație se descrie în literatura biletristică că era divers ornamentată cu „fir-de-aur”. Tătarii, care erau în absolută vasalitate față de Hanatul Crimeiei și Imperiului Otoman, dar totodată în relații de comerț, serviciu de curierat, mercenari etc., în Principatele Moldovei și Munteniei.

Rămâne deschisă și relația multiseculară cu grecii, care printre primii din Europa au preluat secretele sericiculturii asiatice, astfel răspunsurile mai complete despre viermii-de-mătase se vor afla din adânca istorie a renumitului „drum al mătasei”, care avea pasuri / treceri de deal și munte inclusiv prin Țara Moldovei. Dovezi se găsesc prin muzeele mari din Republica Moldova, România și alte țări, în care se prezintă hărți cu indicarea căilor comerciale din vechime, în care „firul-de-aur”, adică de mătasă era din cel mai scump vândut-cumpărat. Vestimentația bisericească veche expuse în muzee, la fel, conțin pânze din mătasă și alte decorațiuni cusute cu „fir-de-aur”, adică mătasă. Anume proprietatea firului de mătasă naturală, care în timp nu-și pierde culoarea, a ridicat prețul la fir, în comparație cu cel de lână, in și cânepă.

Din toate aceste informații este necesar de despărțit sericicultura cel puțin în două: (I) utilizarea firului sau pânzelor de mătasă prin intermediul comerțului din exteriorul Basarabiei; (II) creșterea locală a viermilor-de-mătasă și utilizarea produsului sericicol – firul, la propriile necesități – țesut pânze sau decorul vestimentației tradiționale cu elemente florale de diverse culori. În prezent, dovada creșterii locale a viermilor-de-mătase în sudul Bugeacului pot servi doar pomii de dud, care având fructele cu proprietăți gustative delicioase s-au păstrat în peisajul local, în special în curțile fostelor conace ale proprietarilor funciari, scuarele bisericilor și alte locuri. După modelul arheologilor aceste cercetări sunt posibile, însă până atunci să aflăm cum în Basarabia s-a încurajat creșterea viermilor-de-mătase la nivel local prin școlarizarea din Chișinău.

3. Școala Horticolă din Chișinău: prima școlarizare oficială în sericicultură. Secvențele istorice despre începutul școlizării oficiale pentru domeniul sericicol a fost preluat din articolul întocmit de unul din secretarii Adunărilor Agricultorilor din Basarabia cu numele de familie A. Denghink [8, p. 192] întitulat „Școala Horticolă din Basarabia” și publicat în 1862.

După scurta introducere în temă, Denghink a prezentat și scurt istoricul sericiculturii în viziunea sa, iar în acest context fiind expuse doar secvențele geografice și cronologice:

- **China**: sericicultura a fost dezvoltată cu multe sute de ani înainte de nașterea lui Isus Hristos;
- **Migrarea** intracontinentală: prin Buhara (Uzbekistan), Persia, India până în Grecia (asiatică);
- **Migrarea** intercontinentală: prin taine mari sămânța de dud și pontele de fluturi din China s-au exportat în țările din Europa cu 140 de ani î.H., începând cu Grecia (asiatică apoi cea europeană), ajungând în timp în Italia, Austria, Germania și Franța – țară la 1890 cu cele mai mari venituri din toate țările din Europa;
- **Țaratul** Rusiei: în domnia lui Alexei Mihailovici (1645-1676) a apărut spontan și s-a răsapândit în Malorosia, Crimeea și Caucaz (în Țara Moldovei domnea Vasile Lupu, 1634-1653);
- **Imperiul** Rus: Țarul Alexandr I (domnie 1801-1825) a încercat să stimuleze financiar îndeletnicirea rurală cu creșterea viermilor-de-mătase, obținând unele succese în guberniile Kiev, Poltava și Cernigov (în prezent, Ucraina), dar la 1890 în tot Imperiul Rus abia de se numărau 100 de fabrici de prelucrare a coconilor;
- **Basarabia**: în gubernie industria sericicolă nu există, înscriind trei motive: (I) densitatea populației încă mică (se referea la sudul guberniei); (II) necunoașterea înființării și dezvoltării acestei afaceri; (III) lipsa de inițiativă la nivel local. Despre „lipsa de inițiativă locală” a lui Denghink, am precizat-o de la Novacov [11, p. 33-34], care și el a aflat-o de la A. Zashchiuk, menționând că: „Sericicultura artizanală în sudul Basarabiei a obținut o dezvoltare semnificativă în așezările coloniștilor transdanubieni din prima jumătate a sec. al XIX-

lea, fiindcă cerealele erau ieftine, iar gogoașele / coconii scumpi”. Deci situația în favoarea sericiculturii a condus la înființarea disciplinei respective la Școala Horticolă din Chișinău.

Din același articol a lui Denghink am aflat că în 1 octombrie 1844, oficial și festiv, la Chișinău s-a deschis Școala Horticolă pentru Regiunea Basarabia din componența Imperiului Rus. La această dată construcția clădirilor didactice, pentru cazare a elevilor și înființarea plantațiilor horticole erau pe sfârșite, astfel s-au dat indicațiile ministeriale de-a începe învățătura în cele 10 grupe de „казеннокоштные” (în traducere *cost-oficial*, sau studii contra-cost / contrat) ai copiilor cetățenilor de stat, în mare parte „tuzemţy”. Adică, cei aduși din exterior și au obținut câtuși de modeste cunoștințe de limbă rusă de la mentorii locali rurali (Novacov îi numește pe bulgari și găgăuzi). Disciplinele horticole le învățau pentru a deveni livădari și grădinari în domeniile de stat și private. În timpul liber de la lucrările horticole ale școlii, elevii învățau Legile Domnului (Religia), gramota rusească (limba rusă), aritmetica, cititul și scrisul latin, desenul plastic și liniar (pentru înființarea plantațiilor pomicole și construcția ustensilelor pentru produsele horticole – n.a.). În aceeași măsură, atenție, elevii învațău tutunăritul, sericicultura și apicultura.

În anii 1847-1850, din finanțele acumulate de la vânzarea materialului săditor horticol obținut în școală, la clădirea principală s-a construit o anexă în care s-a deschis o clasă suplimentară de studii, biblioteca și trei camere cu menire specială: pentru depozitarea semințelor, pentru hrana viermilor-de-mătasă și pentru prelucrarea coconilor din care se obținea firul de mătasă sericicol. Incintele pentru hrana viermilor-de-mătasă și prelucrarea coconilor se aflau în aceeași clădire destinată personalului angajat la școală [8, p. 194 și 199]. Deci disciplina de sericicultură obținea amploare serioasă în această școală.

Spre anul 1862 Școala Horticolă avea în dotare șapte clădiri și cca 27 desetine de teren (cca 30 ha) pe care au fost înființate: două livezi în satul „Monșesti” (în prezent, Șoseaua Muncești); în preajma clădirilor – o livadă, o pepinieră horticolă, sectoare cu arbori forestieri, viță-de-vie cu soiuri de masă, arbuști fructiferi, florărie, legumărie, plante medicinale și cu tutun, plantațiile de dud, prisaca și parcul. Numărul plantelor-mamă de dud din plantație numărau 5569 de exemplare, iar pentru comparație înscriu că cei de pomi fructiferi numărau 3341 și Denghink subliniază că erau în mare parte soiuri franceze. Spre anul 1861 se indică că numărul duzilor a crescut până la 41479 de exemplare, iar fructiferi până la 80992 de pomi.

În anii 1847-1860, Școala Horticolă a primit diverse premii și distincții pentru produsele obținute, în total opt, dintre care primul și unicul exclusiv pentru produsele sericicole și trei inclusiv, și anume:

- în 1847 diplomă de onoare și laudație de la Comitetul Expoziției de produse agricole din Chișinău pentru mătasa și coconii de calitate superioară;
- în 1849 aprecieri de la Comitetul Manufacturiștilor din S.-Peterburg pentru mătasa basarabeană de la Școala Horticolă din Chișinău de calitate superioară. Pentru acest succes și altele din aceeași gamă agricolă, conducătorul Școlii

Horticole – A. Denghink, savant în pomicultură, a primit în 1850 mulțumire de la Departamentul Agricol pentru produsele expuse în S.-Peterburg;

- în 1853 diplomă de apreciere de la Comitetul Expoziției Agricole din Herson pentru materia primă de mătasă de soiurile – *Cora* și *Sorrento*; coconi de soiul *Novi Sorrento* și alte produse agricole (orzul, soi nou de bob de grădină *Imperial* și diverse soiuri de porumb);
- în 1860 medalia de aur de la Comitetul Expoziției II-i ale produselor agricole din Chișinău pentru diverse ustensile horticole, agricole și sericicole [8, p. 199].

4. Prima criză a sericiculturii din Basarabia. Din articolul lui Lazo [10, p. 278] s-a aflat și despre prima decădere a Sericiculturii din Basarabia și eforturile savanților de a reînvia domeniul începând cu argumentarea financiară pe care o gospodărie rurală o poate câștiga într-un sezon sericicol – până la 150 de ruble (probabil, sumă semnificativă pentru acele timpuri).

Cu referință la criza îndeletnicirii cu sericicultura în zonele rurale, Lazo a menționat că, 12 ani în urmă se dezvolta normal și era o sursă semnificativă pentru bunăstarea localnicilor din sudul guberniei. În special bulgarii din orașe se ocupau intens de sericicultură în condiții artizanale. Tot bulgarii confecționau din coconii ne realizați – fir brut și țeseau mătasa de calitate inferioară pe care o foloseau pentru necesitățile personale. Doar că perioadă calendaristică a deceniilor celor 12 ani a fost posibil de precizat din articolul lui Novacov, ei fiind anii 70-80 ai sec. XIX. Însă motivul principal al căderii Lazo l-a menționat: (I) dispariția italienilor – cumpărătorii coconilor din târgurile Chișinăului; (II) lipsa de cunoștințe pentru dezvoltartea rațională a domeniului sericicol la nivel local.

Cu referință la motivele decăderii afacerii sericicole, Novacov înscrie altele: (I) grena adusă pe meleagurile bulgare noi cu cca o sută de ani în urmă a degenerat aproape complet, iar viermii-de-mătasă au devenit sensibili la o boală endemică și parazitară cu denumirea universală – pebrina; (II) pe târgoveți însă îi numește pe turci, care nu găseau grena de calitate și așa au renunțat să revină în sudul Basarabiei după coconi. Din aceste informații, cu distanța între ele de peste 200 de ani, se demonstrează cum aspectul politic intervenea, posibil din cauza războaielor rușilor cu turcii, dar care încă comercializau în sudul Basarabiei, ceea ce nu convenea clasei politice din Imperiul Rus.

În final, Lazo nu se lasă convins de insuccesul sericiculturii din Basarabia din cauza absenței italienilor târgoveți, dar consideră că problema se află la temelia îndeletnicirii, adică în neștiința dezoltării acestei afaceri atât de folositoare și eficientă din agricultură, propunând ca să se renunțe la haotismul îndeletnicirii și să o transfere clasei proprietarilor funciari și doar după aceasta răspândirea ei în rândul populației rurale [10, p. 282].

Promovarea sericiculturii în Basarabia se efectua prin argumentările botanice, sociale, comerciale și tehnice, respectiv:

Argumentarea botanică: (I) condițiile climaterice și pedologice se potrivesc pentru cultivarea dudului – frunzele cărora constituie unicul furaj pentru viermii-de-mătase; (II) pe o jumate de desetină (0,5 ha) pot vegeta până la 100 de duzi maturi; (III) arborii de

duzi crescuți pentru furajarea viermilor-de-mătase devin pădure, în special în zonele fără acestea ceea ce este foarte important și lemnul utilizat în scopuri industriale; (IV) fructele prezintă destinații utile: consum proaspăt, la dulceață, sucuri, oțet, cvas și siropuri.

Argumentarea socială: (I) investițiile primare pentru înființarea unei crescătorii de vierme-de-mătase sunt minime; (II) crescătoria poate fi adaptată în condiții de casă și este destinată în special femeilor, copiilor și bătrânilor; (III) crescătoriile viermilor-de-mătase timp de cca 6 săptămâni sunt simple: casele de locuit, ocoalele și grajdurile animalelor domestice (însă anume acestea au constituit impedimentul principal la căderea afacerii cu coconii de calitate și solicitați de târgoveți – n.a.).

Argumentarea comercială: (I) un „zolotnic” (unitatea de măsură a pontelor de fluture care este egal cu 4,2 g – n.a.) conține cca 6000 de ouă din care eclozează tot atâtea omizi /viermi; (II) la completa dezvoltare ajung cca 4000 de viermi, respectiv se obțin 4000 de coconi /gogoașe din care se toarce renumitul fir de mătasă; (III) hrănirea viermilor durează cca 6 săptămâni (din a III-ea decadă a lunii mai până în prima a lunii iulie) și cei 4000 de viermi consumă în total cca 7 puduri de frunză (115 kg) care se obțin de la cca 50 de duzi maturi.

Atenționările lui Denghink la creșterea viermilor-de-mătase: (I) fluturii nu se dezvoltă în aer liber, fiindcă sunt răpiți de păsări (în special vrăbiile), iar ponta cu ouă și omizile /viermii sunt infestate de mai mulți paraziți naturali cu denumirea latină ihneumonide și alte insecte (în prezent, cu statut de folositoare n.a.); (II) în crescătorii temperatura trebuie să fie menținută la nivel de 15 grade, fiindcă de la răcoare viermi mor mai puțini decât de la căldură; (III) pe timp de tunet și scăpărări se trag la uși și ferestre perdele sau alte obiecte, fiindcă viermii sunt foarte sensibili; (IV) fumul, în special de tutun, este foarte păgubitor pentru viermi, de aceea fumatul în vecinătate este interzis; (V) viermii tineri se hrănesc cu frunze moi și tocate, iar cei mai în vârstă cu frunze obișnuite; (VI) furajarea are loc de 6 ori pe zi cu frunze nici prea umede și nici prea uscate, iar seara și noaptea nu se hrănesc, fiindcă și viermii dorm.

Argumentarea tehnică a coconilor de la viermii-de-mătasă: (I) un cocon cântărește cca jumate de „zolotnic” sau 2 g și măsoară maxim cca 500 m continuu; (II) dintr-un „zolotnic” se obțin cca 22 de pfunzi de coconi sau cca 1,6 kg; (III) doi lucrători pot crește viermi-de-mătase din 8 „zolotnici” și obțin 32000 de coconi; (IV) doi lucrători în 6 săptămâni pot câștiga 1 rublă pe pfunt sau în total 150 de ruble, respectiv din nici o altă afacere agricolă nu se câștigă acești bani în timp așa de scurt.; (V) calitatea coconilor se apreciază după 3 criterii: mărime (de preferință mari, fiindcă firul este mai lung și conțin mai puține impurități), culoare (de nuanța pielii, verzi și verzi-deschișii, fiindcă firul este mai rezistent la rupturi), formă (ovală, fiindcă demonstrează creșterea corectă a lor).

Aceste eforturi de școlarizări și promovări ale sericiculturii în sudul Basarabiei, totuși, au trecut și prin insuccese, descrise la ambii autori, Lazo în 1891 [10, p. 281] și Novacov în 2002 [11, p. 33], iar pentru depășirea lor au întreprins mai multe măsuri la nivel de gubernie, una dintre care la renumita Expoziție Agricolă din Chișinău din 1889 prin organizarea unei clase separate G – Sercicultura [9, p. 57-68]. Participanții la

expoziție cu produsele lor sericicole sunt prezentate în anexa din continuare, după care Novacov scrie că a fost asigurată ulterioara realizare cu succes a coconilor de mătasă prin semnarea contractelor cu firmele.

4. Secvențe din Catalogul expoziţiei agricole şi industriale din Basarabia desfăşurată la Chişinău în 1889 despre clasa G – Sericicultura. Din analiza Catalogului [9, p. 57-68] publicat de Zemstva Guberniei din Basarabia în 1889, s-a aflat ca printre cei 547 de participanţi înregistraţi după alfabet şi clasificaţi după domenii în 10 secţii, în Secţia VII „Zootehnia", figurează două grupe din zootehnia „mică": Clasa B – Apicultura cu 14 prisăcarii și Clasa G – Sericicultura cu 122 producători de diverse produse sericicole (vezi Anexa 1, cu detaliile de rigoare).

Zonele geografice, localităţile şi etnia sericicultorilor. Sericicultorii care s-au prezentat la Expoziţia Agricolă din 1889 au fost din 5 uezde / județe: Akkerman, Bender, Chișinău, Ismail, și Hotin și 14 localităţi: SUD – din Ceadîr-Lunga 73 participanți, Comrat 14, Valea-Perjei 12, Avdarma 3, câte doi din Chirsova, Tomai și Taşlâc, câte unul din Beşalma, Bolgrad, Joltai și Tvardiţa; CENTRU – câte unul din Nisporeni și Zberoaia; NORD – unul din Edineț.

Etnia participanților la expoziţie se consideră doar cu aproximație și anume (în creșterea numerică): română – 6, Gonata (uezdul /județul Chișinău), Macan / Mocan și Mihalachi (Ceadîr-Lunga), Fuștaș, Novac și Rușina (Comrat); găgăuză – 12 și majoritatea din Ceadîr-Lunga: Guboglu, Jelizoglu, Kirioglu, Kapanji, Kara, Koltuklu, Mitioglo (Comrat), Monastârli, Ormangi, Paşalî, Sarandi (Avdarma) şi Terzi; slavă, în special bulgară – 104. Acelaşi aspect s-a observat şi la patronimicul lor, din cele 78 înscrise toate sunt slave / bulgare: Iakovlevici, Ianevici, Kiriakovici, Kosteni, Markovici, Mihov, Nedelkovici, Stoianovici, Todorovici, etc.

Pe baza participanţilor din 5 localităţi din centru și nord, se poate concluziona doar începutul extinderii sericiculturii în centrul şi nordul republicii, în prezent raioanele Edineț și Nisporeni.

Exponatele. Interes ar prezenta în primul rând sursa primară – grena și coconii, fiindcă aceasta ar demonstra creșterea lor în propriile gospodării. Din acestea au fost prezentate, însă, comparativ puține și anume din Ceadîr-Lunga de către Avakova – grenă; Joltai, Nisporeni și Edineț coconi de mătasă. Ustensile pentru sericicultură și etajera cu coconi pentru hrănirea viermilor-de-mătase s-au expus din satul Taşlâc (uezdul Akkerman). Celelalte exponate au fost confecții finale – porțiuni de pânză / stofă / mătasă, ștergare de bucătărie, cearşafuri, ştergare de baie, patru feţe de masă, două cămăşi, o basma și o față de pernă. Aceste produse, în special numărul lor, duce însă la ideea că puteau fi cumpărate sau moștenite și mai puțin obținute din propria crescătorie de viermi-de-mătase. Dar sunt necesare date statistice pentru o concluzie finală și corectă.

CONCLUZII

Istoria ramuri mici din zootehnia mare cu denumirea științifică sericicultura apărută în sec. XVIII-XIX în spațiul pruto-nistrean este un subiect cercetat științific superfici-

al, fiindcă în perioada sovietică s-a ignorat această dezvoltare, punându-se accent pe evoluția ei începând cu RSS Moldovenească după cel de-al Doilea Război Mondial. În articolele enciclopedice sovietice nu se menționează apariția și dezvoltarea sericiculturii în timpul Imperiului Rus din lesnele motive politice. Însă în Republica Moldova, inclusiv în toată Europa, odată cu introducerea dirijată a viermelui-de-mătase, care deja a dispărut în timp, a fost răspândit și un arbore, devenind și pom fructifer – dudul (*Morus* spp.). În Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt” din Chișinău habitează trei exemplare de dud și sunt luate sub protecția statului având o vechime de peste 200 de ani, dovada fiind în diametrul impunător al tulpinilor. Cu siguranță că pot exista și în alte zone ale Chișinăului și localități din republică astfel de arbori /pomi de dud, a căror istorie are tangență cu viermele-de-mătase, de aceea merită a fi anunțate rezultatele științifice pentru a îmbogăți patrimoniul național cu istoria plantei, care îmbogățesc meleagul nu doar faunistic, dar și în context cultural și educativ.

REFERINȚE

1. Bancova Emilia. „Un ilustru savant-bulgarist Savelie NOVACOV”. Numărul este dedicat cercetătorilor istoriei şi folclorului bulgarilor din Moldova și Ucraina – Savelie Novacov și Petru Stoianov. AȘM, INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL. Revista de Etnologie și Culturologie, vol. XVII, **2020,** Chișinău, pag. 7-10. ISSN 1857-2049
2. DEX În: https://dexonline.ro/ (accesat în 11-12 mai 2024).
3. Eremia A., Răileanu Viorica. Localităţile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar. Î.S. F.E.-P. „Tipografia-Centrală”, Chişinău, 2008, 312 p. ISBN 978-9975-78-669-0.
4. Timuș Asea, Croitoru Nichita, Chirița Nina. Aspecte din cariera științifică a fraților Plugaru din Republica Moldova. Simpozionul Științific Internațional „Agricultura modernă – realizări și perspective”, dedicat aniversării 85 ani de la fondarea UASM, Chișinău, 2018, p.553-560.
5. Timuș Asea, Croitoru Nichita, Mihailov Irina. Cadre didactice din domeniul entomologiei agricole. Istorie și contemporanietate. Chișinău, 2017, 378 p. ISBN 978-9975-56-485-4.
6. Timuș Asea. „Gemanarii *Morus* de pe botanica veche – nou monument al naturii pentru Chișinău!”, în ziarul republican Moldova Suverană, 2018, inclusiv În: http://moldova-suverana.md/article/gemanarii-morus-de-pe-botanica-veche-nou-monument-al-naturii-pentru-chisinau_22779
7. Timuş Asea. Expoziţii Agricole în „Republica Moldova”, Ediţie Enciclopedică „Enciclopedia Moldovei”, Chişinău, 2009, p. 581–582. ISBN 978-9975-9520-0-2.
8. Денгинкь А. „Бессарбское Училище Садоводства” с. 192-199, в «Памятная книга Бессарабской области на 1862 год», Кишинев, Региональная типография, 1862, 280 стр.

9. Каталог сельскохозяйственной и промышленной выставки в Кишиневе, устраиваемой Бессарабским Земством. Кишинев, Типография А.С. Степановой, 1889, 79 стр.
10. Лазо П.С., „Шелководство, забытая в Бессарабии отрасль”, стр. 277-282, в „Отчет о десятилетней деятельности Бессарабского собрания сельских хозяев 1881-1891”, Кишинев, 1891, 709 стр.
11. Новаков С.З. „К истории развития шелководства в селениях болгар и гагаузов в Южной Бессарабии в конце XIX – начале XX в.” /Ежегодник Института межэтнических исследований АН Молдовы. Том III. Кишинев, 2002. стр. 29-34.
12. Червенков Н. *„*СТАНОВЛЕНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЯ-КРАЕВЕДА: К 85-ЛЕТИЮ САВЕЛИЯ НОВАКОВА (1935–2013)*”* în Revista de ETNOLOGIE și CULTUROLOGIE, vol. XXVII, 2020, Chișinău, pag. 152-154. *E-ISSN: 2537-6152*

Anexa 1. Lista exponenţilor din Clasa C. Sericicultura de la Expoziţia Agricolă din Basarabia, 1889 [9, p. 57-68]

	Localitatea [3, p. 310]	**Numele de familie, prenumele, patronimicul**	**Produsul**
	Uezdul /județul Bender		
1.	**Avdarma** atestat în 1806	**Kosteva** Ana	Pânză din grenă milaneză galbenă
2		**Kristova** Maria	Pânză
3.		**Sarandi** Maria	Pânză
4.	**Beşalma** atestat în 1791	**Bocikovskaia** Maria	Pânză din grenă milaneză galbenă
5.	**Ceadîr-Lunga** atestat în 1817 (1789)	**Avakova** Elisaveta Andreevna	Grenă, coconi cu pupe și fără pupe, mătasă albă și galbenă
6.		**Balov** Afanasii Gheorghievici	Pânză
7.		**Balov** Dumitru Gheorghevici	Faţă de masă
8.		**Balov** Gheorghii Stepanovici	Pânză
9.		**Balov** Gheorghii Teodorovici	Pânză, ștergar
10.		**Balov** Ilia Stoianovici	Pânză, ștergar, cearşaf
11.		**Diakov** Dimitrii Nicolaevici	Pânză, ștergar
12.		**Dimişi** Gheorghii Ianev	Pânză
13.		**Dimişi** Ivan Ianev	Ştergar
14.		**Dimişi** Mihail Ianev	Pânză, ștergar, prosoape
15.		**Dimitrova** Ecaterina Gheorghiev.	Pânză, ștergar
16.		**Ganev** Ignat Kostev	Ştergar
17.		**Ganev** Mina Evst.	Pânză, ștergar, faţă de masă
18.		**Ganev** Piotr Kostev	Ştergar
19.		**Ganeva** Anghelina Nikolaevna	Pânză, ștergar

20.		**Guboglu** Nicolai Gheorghievici	Pânză
21.		**Guboglu** Varvara St.	Pânză, ștergar
22.		**Iancik** Ivan Gheorghievici	Ștergar
23.		**Iancik** Semen Gheorghievici	Pânză, ștergar
24.		**Iancik** Gheorghii Nicolaevici	Ștergar
25.		**Iancik** Maria Ianeva	Pânză, ștergar
26.		**Jelizoglu** Dumitrii	Pânză
27.		**Jimjim** Nicolai Todorovici	Ștergar
28.		**Jimjim** Semion Todorovici	Ștergar
29.		**Jimjim** Todor Nicolaevici	Pânză, ștergar
30.		**Jimjim** Varvara Todorovna	Ștergar
31.		**Kapanji** Akulina Semionovna	Pânză
32.		**Kapanji** Ecaterina Nicolaevna	Pânză, ștergar
33.		**Kapanji** Elena Nicolaevna	Pânză, ștergar, prosop
34.		**Kara** Ilia Petrovici	Prosop
35.		**Keleşi** Feodosii Ivanovici	Ștergar
36.		**Keleşi** Paramon Gheorghievici	Ștergar
37.		**Keleşi** Semion Dmitrievici	Pânză, ștergar
38.		**Kirioglu** Kosti Nicolaevici	Cămaşă
39.		**Kirioglu** Nicolai Kosteni	Cearşaf, ştergar
40.		**Kirioglu** Semen Mihailovici	Pânză
41.		**Kirioglu** Todor Dumitrievici	Pânză
42.		**Kiselev** Gheorghii Nicolaevici	Ștergar
43.		**Kiselev** Ivan Dmov	Pânză, prosop, cearşaf, ştergar, faţă de masă
44.		**Kivârucik** Harlamp Ivanov	Ștergar
45.		**Kocenoi** Vasilii Markovici	Pânză
46.		**Koltuklu** Fiodor Gheorghievici	Pânză
47.		**Koltuklu** Nicolai Petrovici	Ştergar de bucătărie
48.		**Kristev** Elena Nicolaevna	Ştergar de bucătărie
49.		**Kristev** Nicolai Petrovici	Pânză
50.		**Kristev** Vasilii Nicolaevici	Ştergar de bucătărie, pânză
51.		**Kristeva** Ecaterina Dimitrievna	Prosop
52.		**Kristeva** Olga Fiodorovna	Pânză
53.		**Kulea** Nicolai Mihov	Cearşaf şi prosop
54.		**Kulinski** Harlampii Nik	Prosop şi ştergar
55.		**Kurtev** Ivan Constantinovici	Ştergar
56.		**Kurtev** Kosti Nocolaevici	Pânză
57.		**Kurtev** Nicolai Nicolaevici	Ştergar
58.		**Kurudimov** Andrei Nedelkovici	Pânză
59.		**Kurudimov** Ivan Nedelkovici	Pânză, ştergar.
60.		**Kurudimova** Ecaterina	Cearşaf, feţe de perne, ştergar
61.		**Kusureuzi** Constantin Ivanovici	Cearşaf şi ştergar

62.		**Kusureuzi** Todean Ivanovici	Pânză
63.		**Lazarev** Ivan Ianovici	Pânză
64.		**Marinov** Dimitrii Dmitrievici	Ştergar
65.		**Marinova** Paraskovia	Pânză
66.		**Mihalachi** Vasilisa Kirilovna	Pânză, ştergar
67.		**Milev** Nicolai Vasilievici	Ştergar
68.		**Macan** Constantin Dmitrievici	Pânză, ştergar
69.		**Monastârli** Anghelina Nicolae.	Pânză
70.		**Monastârli** Gheorghii Grigore.	Ştergar
71.		**Ormangi** Domna Dmitrievna	Ştergar, cearşaf
72.		**Paşcealî** Fodor Ianevici	Pânză, cearşaf
73.		**Stamov** Dimitrii Kiriakovici	Pânză
74.		**Stamov** Todor Kostevi	Ştergar, cearşaf
75.		**Stoev** Gheorghii Nikolaevici	Pânză
76.		**Tanasov** Ivan Nicolaevici	Pânză, cearşaf
77.		**Terzi** Gheorghii Stoianovici	Pânză, ştergar, cearşaf.
78.		**Vornikov** Dimitrii Gheorghievici	Pânză, cearşaf
79.		**Vornikov** Dmitrii Iakovlevici	Pânză, prosoape
80.		**Vornikov** Ivan	Pânză
81.		**Vornikova** Ecaterina A.	Pânză
82.	**Chirsova** atestat în 1820 (1791)	**Arnaut** Dimitru	Pânză din grenă milaneză galbenă şi japoneză albă
83.		**Kamburova** Maria	Pânză din grenă milaneză galbenă şi japoneză albă
84.	**Comrat** atestat în 1770 (1443, Cergâșa, Cercoza)	**Bolgari** Vasilii Kondov	Pânză din grenă milaneză galbenă
85.		**Fuştaş Maria**	Pânză din grenă milaneză galbenă şi japoneză albă
86.		**Kilcik** Malania	Pânză din grenă milaneză galbenă
87.		**Kolev** Dmitrii	Pânză din grenă milaneză galbenă şi japoneză albă
88.		**Konstantinova** Ana	Pânză din grenă milaneză galbenă
89.		**Konstantinova** Nicolai Stanev	Cămasă de peste 50 de ani
90.		**Kostovici** Maria	Pânză din grenă milaneză galbenă şi japoneză albă
91.		**Kostovici** Melania	Pânză din grenă milaneză galbenă şi japoneză albă
92.		**Migneva** Elena	Pânză din grenă milaneză galbenă şi japoneză albă
93.		**Mitioglo** Vasilisa	Pânză din grenă milaneză galbenă
94.		**Momaf** Ecaterina	Pânză din grenă milaneză galbenă
95.		**Novac** Alexandr	Pânză din grenă milaneză galbenă şi japoneză albă
96.		**Ruşina** Ecaterina	Pânză din grenă milaneză galbenă

97.		**Serbinova** Ecaterina	Pânză din grenă milaneză galbenă și japoneză albă
98.		**Trifanova Sofia**	Pânză din grenă milaneză galbenă și japoneză albă
99.		**Valikova** Anna Semionovna	Pânză din grenă milaneză galbenă
100.	**Joltai** atestat în 1806	**Pacev** Dimitrii	Coconi de mătasă
101.	**Tomai** atestat în 1790	**Sârfi** Kiriak Antonovici	Pânză din grenă milaneză galbenă și stofă semimătasă, față de masă
102.		**Topciu** Anghelina Dmitrievna	Pânză
103.	**Tvardița** atestat în 1830	**Artutov** Panteleimon	Pânză
104.	**Valea-Perjei** atestat în 1816	**Bodarev Fe**odor	Pânză
105.		**Bogdanov** Tanasi	Pânză
106.		**Bonev** Pavel	Pânză
107.		**Gospodinova** Maria Ivanovna	Pânză
108.		**Ivanov** Alexandr	Pânză
109.		**Ivanov** Vasilii	Pânză
110.		**Ivanov** Vilko	Pânză
111.		**Marinov Slav**	Pânză
112.		**Milkov F**oma	Pânză
113.		**Nikolov** Stepan	Pânză
114.		**Stankov** Gheorghii	Pânză
115.		**Stoianov Dimo**	Pânză
116.		**Vâlkov** Petru	Pânză
	Uezdul /județul Ismail		
117.	**Bolgrad**[1] atestat 1820	**Baidașeva** Stepanida Stepanovna	Pânză, basma, cearșaf
	Uezdul /județul Akkerman		
118.	**Tașlâc** atestat în 1745	**Rjondkovskii** Flori Mihailovici	Colecția pentru siricicultură. Etajera cu coconi pentru hrănirea viermilor.
119.		**Ternovskaia** Evdochia, învățător	Pânză
	Uezdul /județul Chișinău		
120.	**Zberoaia** atestat în 1621	**Gonata** Elisaveta Egorovna	Mătură cu coconi. Borcane cu viermi de mătase și frunze de dud. Pânză desfăcută de două culori. Ghem de ață pentru acoperirea coconilor
121.	**Nisporeni** atestat în 1618	**Gonata** Stepan Konstantinovici	Coconi, fire, țesătură subțire
	Uezdul /județul Hotin		
122.	**Edineț** atestat în 1609 (1431)	**Koziţyna** Sofia Vasilievna	Coconi de mătase

[1] Bolgrad a obținut statutul de oraș în 1820, dar ca localitate se consideră că a fost înființată încă din mileniile IV-III î.Hr. și evolutiv s-a numit: Aepolium (antichitate), Tintul (evul mediu timpuriu), Palada (evul mediu tardiv), Tobac (1538-1821) și Bolgrad (1820) (https://ro.wikipedia.org/wiki/Bolgrad accesat în 16 mai 2024)